ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΗΜΕΡΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γενικά Αρχεία του Κράτους – Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου,

σε συνεργασία με το Ιστορικό Αρχείο – Μουσείο Ηπείρου (Ι.Α.Μ.Η.)

Επιστημονική και πολιτιστική εκδήλωση

«Η Ιστορικότητα των Ιδεών: Φιλοσοφία, Αρχείο και Κριτική Σκέψη»

Ιωάννινα, Πέμπτη 19 Νοεμβρίου 2026

Η Φιλοσοφία ως Τρόπος Ζωής και το Μέλλον της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Καθηγητής Σταύρος Κάτσιος

Έδρα UNESCO – Εργαστήριο Γεω-πολιτισμικών Αναλύσεων (GEOLAB)

Ελληνικό Κέντρο Σινολογίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Ι. Προσφώνηση και εισαγωγή

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα Γενικά Αρχεία του Κράτους-Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου και το ΙΑΜΗ για την πρόσκληση στη σημερινή εκδήλωση. Τους ευχαριστώ ιδιαίτερα διότι μου έδωσαν την ευκαιρία να συμμετέχω σε μία τόσο σημαντική εκδήλωση στον τόπο καταγωγής μου την Ήπειρο με την ευκαιρία της παγκόσμιας ημέρας φιλοσοφίας και τιμώντας τον διακεκριμένο Ομότιμο Καθηγητή Φιλοσοφίας Παναγιώτη Νούτσο.

Κυρίες και κύριοι, αγαπητοί συνάδελφοι,
Αξιότιμη κυρία Πρόεδρε της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής UNESCO,

Η UNESCO καθιέρωσε την Παγκόσμια Ημέρα Φιλοσοφίας όχι ως εορτή μιας ακαδημαϊκής ειδικότητας, αλλά ως υπενθύμιση ενός δημόσιου αγαθού: της ικανότητας να σκεπτόμαστε κριτικά, να διαλεγόμαστε, να κρίνουμε. Δεν είναι τυχαίο ότι η ιδρυτική Πράξη του Οργανισμού διακηρύσσει ότι, εφόσον οι πόλεμοι γεννιούνται στον νου των ανθρώπων, στον νου των ανθρώπων πρέπει να οικοδομηθούν και οι προμαχώνες της ειρήνης. Η φράση αυτή, που συχνά απαγγέλλεται τελετουργικά είναι, αν τη διαβάσουμε με προσοχή, μια φιλοσοφική θέση και, ταυτόχρονα, ένα πρόγραμμα για την πολιτιστική κληρονομιά.

Υπό την ιδιότητά μου ως Κατόχου της Έδρας UNESCO για τις Απειλές κατά της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, επέλεξα να μιλήσω σήμερα για τη φιλοσοφία ως τρόπο ζωής και για το μέλλον της κληρονομιάς μας.

Ποιος είναι ο σύνδεσμος ανάμεσα στα δύο; Και γιατί να τον αναζητήσει κανείς σε μια εποχή κατά την οποία η κληρονομιά απειλείται από τον πόλεμο, τη λαθρεμπορία, την κλιματική κρίση και την αδιάφορη κατανάλωση;

Η θέση μου είναι απλή στη διατύπωση και απαιτητική στην εφαρμογή: η πολιτιστική κληρονομιά δεν θα διασωθεί μόνο με νόμους, τεχνολογίες και καταλόγους. Θα διασωθεί όταν η φροντίδα της γίνει τρόπος ζωής.

II. Η φιλοσοφία ως τρόπος ζωής

Ο Pierre Hadot P. Hadot, (*Exercices spirituels et philosophie antique* (1981), *Qu'est-ce que la philosophie antique?* (1995)) μας υπενθύμισε ότι, για τους αρχαίους, η φιλοσοφία δεν ήταν πρωτίστως οικοδόμημα θεωριών, ήταν άσκηση. Ήταν ένα σύνολο «πνευματικών ασκήσεων», προσοχής, αυτοεξέτασης, διαλόγου, μελέτης του θανάτου - που μετασχημάτιζαν τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος βλέπει τον κόσμο και ζει μέσα σε αυτόν. Ο λόγος δεν αποτελούσε σκοπό καθ' αυτόν, ήταν το μέσο για μια μεταστροφή του βίου. Ο Σωκράτης το διατύπωσε με τρόπο αξεπέραστο στην Απολογία Πλάτων, (*Απολογία Σωκράτους* 38a - «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος...»): *«ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ»* - η ζωή που δεν υποβάλλεται σε εξέταση δεν αξίζει να βιώνεται. Η σωκρατική *«ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ»* δεν ήταν ναρκισσισμός, ήταν φροντίδα της ψυχής που εκτεινόταν, αναγκαστικά, στη φροντίδα της πόλεως.

Οι Στωικοί έδωσαν σε αυτή τη φροντίδα μια μέθοδο, την προσοχή, δηλαδή την αδιάλειπτη εγρήγορση απέναντι σε ό,τι εξαρτάται από εμάς, και έναν ορίζοντα, τον κόσμο ολόκληρο ως κοινή πατρίδα, με τον άνθρωπο ως κοσμοπολίτη.

Τι κρατάμε από αυτή την παράδοση; Κρατάμε όχι ένα δόγμα, αλλά μια στάση. Μια έξη, θα έλεγε ο Αριστοτέλης. Η φιλοσοφία ως τρόπος ζωής θεωρώ ότι καλλιεργεί τρία πράγματα: *την ικανότητα να εξετάζουμε*, *την αίσθηση του μέτρου* και *την ευθύνη απέναντι στο όλον*. Θα υποστηρίξω ότι αυτά ακριβώς τα τρία παραμένουν ως ζητούμενα σήμερα από τη σχέση μας με την πολιτιστική κληρονομιά.

III. Η κληρονομιά ως ζώσα πρακτική

Στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη (Θουκυδίδης 1.22.4 («κτῆμα ἐς αἰεί») και 2.40.1 Επιτάφιος, «φιλοκαλοῦμέν τε...»)., ο Περικλής περιγράφει την Αθήνα με μια φράση που συνδέει απευθείας το θέμα μας: *«φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας»*. Η αγάπη για το ωραίο και η αγάπη για τη σοφία δεν παρουσιάζονται ως ιδιωτικές προτιμήσεις, αλλά ως συστατικά ενός κοινού τρόπου ζωής της πόλεως.

Το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς διένυσε, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μια ανάλογη διαδρομή. **Η Σύμβαση της UNESCO του 1972** εστίασε στο μνημείο και στον τόπο εξαιρετικής οικουμενικής αξίας. **Η Σύμβαση του 2003** αναγνώρισε την άυλη κληρονομιά ως ζώσα, που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά και αναδημιουργείται διαρκώς από τις κοινότητες. **Η Σύμβαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης του Faro (2005)** μίλησε για «κοινότητες κληρονομιάς» και για το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή.

Η μετατόπιση είναι σαφής από το αντικείμενο στη σχέση και από την κατοχή στην πρακτική. Στην Κέρκυρα, το γνωρίζουμε εκ των έσω. Η Παλαιά Πόλη δεν είναι μουσειακό έκθεμα, είναι ένας ζωντανός οργανισμός που κατοικείται, εμπορεύεται, γιορτάζει. Και το Ιόνιο Πανεπιστήμιο

μας κληρονομεί το όραμα της Ιονίου Ακαδημίας του 1824, όπου η παιδεία νοήθηκε ως πολιτισμική αποστολή.

Η κληρονομιά, λοιπόν, δεν είναι μόνο τι παραλάβαμε, αλλά το πώς ζούμε με αυτό που παραλάβαμε. Και αυτό ακριβώς είναι αναμφισβήτητα φιλοσοφικό ερώτημα.

IV. Οι απειλές ως φιλοσοφικό πρόβλημα

Η Έδρα UNESCO της οποίας προΐσταμαι, μελετά τις απειλές κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς υπό το πρίσμα της ανθρώπινης ασφάλειας. Η εμπειρία αυτής της έρευνας με έχει πείσει ότι οι απειλές δεν είναι μόνο υλικές. Είναι σε βάθος, ηθικές και γνωσιολογικές.

Ας σκεφθούμε τη λαθρεμπορία πολιτιστικών αγαθών. Το κλαπέν ή λεηλατημένο αντικείμενο διανύει μια αλυσίδα μεσαζόντων, ψευδών τεκμηρίων προέλευσης και χρηματοοικονομικών ροών που συχνά συνυφαίνονται με το ξέπλυμα χρήματος. Στο τέλος αυτής της αλυσίδας, όμως, βρίσκεται πάντοτε κάποιος που αγοράζει χωρίς να κάνει ερωτήσεις ή/και να εξετάσει την προέλευσή του. Τι σημαίνει ένα αντικείμενο χωρίς προέλευση; Και τι σημαίνει ένας συλλέκτης, ένας οίκος δημοπρασιών και ένα μουσείο που αποφεύγει να εξετάσει; Είναι, κυριολεκτικά, η άρνηση της σωκρατικής εξέτασης: η ανεξέταστη κτήση.

Ας σκεφθούμε, έπειτα, τον υπερ-τουρισμό, την κατανάλωση του τόπου ως εικόνας, την επίσκεψη χωρίς προσοχή, την πόλη που αδειάζει από κατοίκους για να γεμίσει επισκέπτες. Εδώ το έλλειμμα έχει επίσης όνομα: η απώλεια του μέτρου.

Και ας σκεφθούμε, τέλος, την εσκεμμένη καταστροφή, από τους Βούδες του Bamiyan ως την Παλμύρα και τα μαυσωλεία του Τιμπουκτού. Η καταδίκη του Al Mahdi στο Μαλί από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο το 2016 ICC, (*Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi*, απόφαση 27.9.2016), η πρώτη για επίθεση κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς ως έγκλημα πολέμου, επιβεβαίωσε νομικά αυτό που η φιλοσοφία ήδη γνώριζε: δηλαδή ότι η καταστροφή της μνήμης ενός λαού είναι επίθεση κατά της ανθρωπότητας.

Σε κάθε απειλή, λοιπόν, αντιστοιχεί μια αποτυχία αρετής.

V. Τρεις αρετές για το μέλλον της κληρονομιάς

Αν οι απειλές συνιστούν αποτυχίες αρετής, τότε το μέλλον της κληρονομιάς εξαρτάται ξεκάθαρα από την καλλιέργεια των αρετών. Στη σκέψη μου έρχονται τρεις:

Πρώτη, η εξέταση: Η δέουσα επιμέλεια στην αγορά τέχνης, η τεκμηρίωση της προέλευσης, η διαφάνεια των συναλλαγών δεν είναι απλώς κανονιστικές υποχρεώσεις, είναι η θεσμική μορφή

του σωκρατικού ερωτήματος. Ένας πολιτισμός που ρωτά «από πού προέρχεται αυτό;» προστατεύει την κληρονομιά πριν την παρέμβαση του Νόμου.

Δεύτερη, το μέτρο: Το δελφικό *«μηδὲν ἄγαν»* είναι ίσως η πιο σύγχρονη αρχή βιωσιμότητας που διαθέτουμε. Μας ζητεί να επισκεπτόμαστε χωρίς να εξαντλούμε, να αξιοποιούμε χωρίς να αλλοιώνουμε, και να αναπτύσσουμε χωρίς να εκριζώνουμε τις κοινότητες που κρατούν τον τόπο ζωντανό.

Τρίτη, η ευθύνη: Ο στωικός κοσμοπολιτισμός μάς διδάσκει ότι η κληρονομιά της Παλμύρας ή του Τιμπουκτού δεν είναι «ξένη». Ο Hans Jonas, με την Αρχή της Ευθύνης (H. Jonas, *Das Prinzip Verantwortung* (1979)), επέκτεινε την ηθική μας προς τις γενιές που δεν γεννήθηκαν ακόμη. **Είμαστε θεματοφύλακες, όχι ιδιοκτήτες**.

Αυτές οι αρετές δεν διδάσκονται με εγκυκλίους. Καλλιεργούνται, όπως ήξεραν οι αρχαίοι - με την άσκηση: στο αμφιθέατρο, στο εργαστήριο, στην έρευνα πεδίου, στη συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες. Γι' αυτό η εκπαίδευση στην προστασία της κληρονομιάς είναι, στον πυρήνα της, εκπαίδευση φιλοσοφική.

VI. Επίλογος

Ο Θουκυδίδης έγραψε την ιστορία του ως *«κτῆμα ἐς ἀεί»*, ως ένα απόκτημα για πάντα. Η πολιτιστική κληρονομιά όμως δεν γίνεται αυτόματα κτήμα για πάντα. Γίνεται τέτοιο μόνο όταν κάθε γενιά την αποκτά εκ νέου.

Ο Goethe το είπε με ακρίβεια στον Φάουστ J. W. von Goethe, *Faust I*, «Nacht»: *«Was du von deinen Vätern ererbt hast, erwirb es, um es zu besitzen»* - ό,τι κληρονόμησες από τους πατέρες σου, απόκτησέ το, για να το κατέχεις.

Αυτή η εκ νέου απόκτηση συνιστά στην πράξη τη φιλοσοφία ως τρόπο ζωής:
να εξετάζουμε ό,τι παραλάβαμε,
να το ζούμε με μέτρο και
να το παραδίδουμε με ευθύνη.

Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Σταύρος Κάτσιος